

CİNÂNÎ

bir kardeşi 995'te (1587) vefat etmiştir.

Kaynaklara göre Cinânî Türkçe, Arapça, Farsça şiirler yazmış ve hat sanatıyla da meşgul olmuştur. Hoşsohbet ve nüktedan bir kişi olup hikâye ve kıssa anlatmakla da şöhret bulmuştur. Eserlerinde mevcut bilgilerden anlaşıldığına göre çok şişman ve sağ gözünden rahatsız olan Cinânî'nin bu fizikî kusurlarıyla ilgili birçok latifesi vardır.

Eserleri. 1. *Divan*. Oldukça hacimlidir. Başta III. Murad ve III. Mehmed olmak üzere devrin ileri gelenlerine kasideler sunan şair onlardan çeşitli vesilelerle câizeler talep eder. Divanının önsözünden, eserinin tertibine dostu Âzerî Çelebi'nin sebep olduğu anlaşılmaktadır. Çok sayıdaki kaside ve gazelleri yanında şaire asıl şöhretini kazandıran şiirleri, 100'ün üzerindeki tahmis ve tesdisleridir. Cinânî şiirlerinde birçok tarihî şahsiyetten bahsetmiş, 177'si Türkçe, 33'ü Farsça olmak üzere 210 tarihî manzumesinde özel hayatına dair ve çağdaşı olan pek çok şair hakkında dikkate değer bilgiler vermiştir. Çok sayıdaki latife ve manzum mektupları ise onun mizahî tabiatını yansıtmaktadır. Altmış üç Farsça manzumenin de bulunduğu divanının bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (TY, nr. 3096). Eser üzerinde Cihan Okuyucu tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır (bk. bibl.). 2. *Riyâzû'l-cinân*. 986'da (1578) tamamlanıp III. Murad'a sunulan yaklaşık 3300 beyitlik bu mesnevi, Âzerî Çelebi'nin teşvikiyle tamamlanmış ahlâkî ve didaktik bir eserdir. Nizâmî'nin *Mağzenü'l-es-râr*'ına nazîre olarak kaleme alınan mesnevi, on bölümlük bir girişten sonra yirmi "ravza"ya ayrılır, sonunda da hâtime ve dua bölümleri bulunur. Birçok yazma nüshası mevcut olan eserin iki nüshası İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 3659) ve Millet (nr. 1149) kütüphanelerinde bulunmaktadır. 3. *Bedâyiü'l-âsâr*. Konularını yerli hayattan aldığı için önemli sayılabilecek mensur bir hikâye mecmuasıdır. Bir nüshası Paris Bibliothèque Nationale'dedir (*Ancien Fonds Turc*, nr. 385). 4. *Cilâü'l-kulûb*. Taşlıcalı Yahyâ'nın *Kitâb-ı Usûl (Usulnâme)* adlı mesnevisine nazîre olarak kaleme alınmış ahlâkî ve didaktik bir eserdir. *Cilâü'l-kulûb* Mustafa Özkan tarafından giriş, inceleme ve sözlük ilâvesiyle yayımlanmıştır (İstanbul 1990).

Cinânî'nin hamse sahibi olduğuna dair rivayetler ise doğru değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kınalızâde, *Tezkire*, I, 266; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 173-174; Riyâzî, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2871, vr. 346^a; Baldırzâde Mehmed, *Vefeyât-ı Bursa*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4560, s. 49; *Keşfü'z-zunûn*, II, 169; *İzâhu'l-meknûn*, I, 229; Kâtib Çelebi, *Sülemü'l-vuşûl ilâ şabakâti'l-fühûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1887, II, vr. 379^a; a.mlf., *Fezleke*, s. 72-73; Rızâ, *Tezkire*, İstanbul 1316, s. 25; Beliğ, *Güldeste*, s. 397; Şeyhî, *Vekâiyü'l-fuzalâ*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2142, vr. 61^a; Mehmed Râşid, *Züb-detü'l-vekâyi' der-Belde-i Celîle-i Bursa*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih kısmı, nr. 89, s. 143, 144; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 48^a; Mehmed Tefvik, *Mecmûa-i Terâcim*, İÜ Ktp., TY, nr. 192, vr. 14^a; *Osmanlı Müellifleri*, II, 169; Hammer, *GOD*, s. 62, 63; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1018, 1024-1026; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 32; Cihan Okuyucu, *Cinânî: Hayatı-Eserleri, Divanının Tenkidli Metni* (doktora tezi, 1985), İÜ Ed.Fak.; a.mlf., "Mustafa Cinânî ve Bedâyiül-âsâr", *TED*, sy. XIII (1987); a.mlf., "Cinânî'nin Riyâzû'l-cinânî", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 3, Kayseri 1989, s. 499-517; Mustafa Özkan, *Cinânî-Cilâü'l-Kulûb (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul 1990, s. 20-40; a.mlf., "Cinânî: Hayatı ve Eserleri", *KAM*, XVI/4 (1987), s. 25-49; F. Köprülü, "Meddahlar", *TM*, I (1928), s. 26; R. Ekrem Koçu, "Meddah", *İst. A*, VII, 3489-3490; Ziya Bakircioğlu, "Cenânî (Bursalı)", *TDEA*, II, 49.

CİHAN OKUYUCU

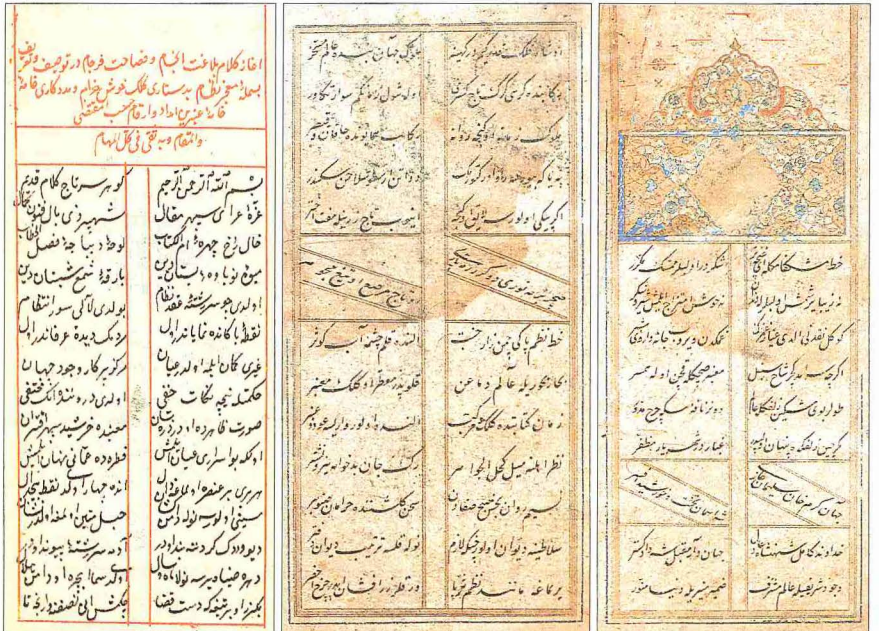
CİNÂS

(الجناس)

Belâgatın bedî' kısmında yer alan bir söz sanatı.

Sözlükte "iki şeyin birbirine benzemesi" anlamında masdar olan cinas, edebiyat terimi olarak anlamları farklı, yazılış veya söylenişleri (sesleri) aynı yahut benzer olan kelimelerin nazım ve nesirde bir arada kullanılması yoluyla yapılan söz sanatını ifade eder. Buna tecnis de denir. Sünbülzâde Vehbî'nin, "Eyleme vaktini zâyî' deme kış yaz oku yaz" mısraındaki mevsim mânasına olan birinci "yaz" ile "yazmak" masdarından emir olan ikinci "yaz" cinas için bir örnek teşkil etmektedir. "Zalim sultanı ziyaret eden, kükreyen aslanı ziyaret eden gibidir" (زائر السلطان الجائر كزائر الليث الزائر) sözünde "ziyâret" masdarından ism-i fâil olan birinci ve ikinci "zâir" kelimeleriyle "Kükremek" anlamına gelen "zeîr" masdarından ism-i fâil olan üçüncü "zâir" kelimesi arasındaki benzerlik cinasın bir diğer örneğidir. "Padişah onun hakkını verdi" (شاه داد اورا داد) cümlesinde "hak" anlamında isim olan birinci "dâd" ile "vermek" (دادن) masdarından üçüncü tekil şahıs olan ikinci "dâd" da cinas için örnek olarak gösterilebilir.

Cinânî divanının ilk iki sayfası (İÜ Ktp., TY, nr. 3096) ile Cinânî'nin *Riyâzû'l-cinân* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1833)

Belâgat kitaplarında değişik yönlerden tasnife tâbi tutulan cinas, genellikle önce cinâs-ı tām ve cinâs-ı gayr-i tām olmak üzere iki bölüme, daha sonra bunlar da kendi aralarında alt bölümlere ayrılmaktadır.

Cinâs-ı Tām. Lafız itibarıyla birbirine uygun cinaslara denir. Tam cinas "vücûh-i erbaa" denilen dört şeyin ittifakı ile, yani cinası meydana getiren kelimelerin harfleri, sıraları, sayıları ve hareketleri bakımından birbirinin aynı olması ile meydana gelir. Bu tür cinas, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi benzer kelimeler tek bir kelimedenden meydana gelirse "cinâs-ı tām-ı basîf" adını alır. "Ey Hatâ ülkesinin bütün güzellerinin nuru! Senin yüzünü görmekten uzak kalmak hatadır" (ای چراغ همه بتان خطا دور بودن) örneğinde şekil bakımından birbirinin aynı olan "hatâ"lardan birincisi Çin'deki Hatâ ülkesi, ikincisi ise "yanlış" anlamında olup bu cümle de cinâs-ı tāmın örnek teşkil eder. Benzer kelimelerden her ikisi veya biri birleşik kelime olursa bu tür cinasa "cinâs-ı tām-ı mürekkeb" adı verilir. Keçecizâde Fuad Paşa'nın, "Bir evde dü zen olsa düzen olmaz o evde" mısraında "iki kadın" anlamında olan "dü zen" ile "uyum" anlamına gelen "düzen" arasındaki benzerlik buna örnektir. Bir diğer örnek de, "Hükümdar bağış yapan cömert bir kişi değilse onu bırak, çünkü devleti gidicidir, پایدار olamaz" (ادا ملك لم يكن ذا هبة) beytidir. Burada cinasın birinci unsuru, "sahip ve mâlik" anlamındaki "zâ" ile "bağış" anlamına gelen "hibe" kelimelerinden meydana gelmiştir; ikincisi ise "gitmek" anlamındaki "zehâb" masdarının ism-i fâil olan "zâhibe"dir.

Mürekkeb cinas "cinâs-ı müteşâbih", "cinâs-ı mefrûk" ve "cinâs-ı mefrû" olmak üzere üç kısma ayrılır. Cinâs-ı müteşâbih, Keçecizâde Fuad Paşa'nın mısraında olduğu gibi benzer kelimelerin yazılışlarının aynı olması halinde ortaya çıkar. Ayrıca, "Kim canımı tedavi ettiyse inci ve mercan hazinemi götürdü" (هرکه درمان کرد مر جان مرا برد درو مرجان مرا) cümlesi de cinâs-ı müteşâbihe örnektir. Burada birinci "mercân", ismin -i halini güçlendiren "mer" ekiyle "cân"dan oluşmakta, ikincisi ise sülkes eşyası olan "mercân" anlamına gelmektedir.

Benzer kelimelerin yazılışları farklı olursa cinâs-ı mefrûk adını alır. Ahmed Paşa'nın, "Âh kim ömrüm cihan mülkünde cânânsız geçer / Ben cihan mülkünü iderem çünkü cân ansız geçer" beytinde "cânânsız" kelimesiyle "cân ansız"

arasındaki benzerlik buna örnektir. "Gönlüne sor, mukayese etsin bakalım, onu hangi darbe daha çok incitir; çanların darbesi mi yoksa ayrılık darbesi mi?" (قتل لنفسك أي الضرب يوجعها / ضرب النواقيس أم) beytinde "çan (nâkûs) darbeleri" anlamındaki "darbû'n-nevâkisi" ile "ayrılık darbeleri" anlamına gelen "darbû'n-nevâ" ve "mukayese etmek"ten müennes emir sigası olan "kisi"den oluşan "darbû'n-nevâ kisi" arasındaki benzerlik de cinâs-ı mefrûka örnek teşkil eder. Farsça'da "birinden, bir şeyden ilgisini kesmek anlamındaki "dil berdâştten" (دل برداشتن) ile "güzele sahip olmak" anlamındaki "dilber dâştten" (دلبر داشتن) fiilleri de cinâs-ı mefrûka örnektir.

Mürekkeb cinas, iki kelimedenden değil bir kelime ile diğer bir kelimenin bir parçasının aynı olmasından meydana gelirse bu tür cinasa cinâs-ı mefrû denir. İsmâil Safâ'nın, "Yokken güneşin eşi semâda / Bir eş görünürdü şemse mâda" beytindeki "semâda" ve "şemse mâda" kelimeleri arasında olan benzerlikle, "Şeref ve fazilet sahibi olman için gücün yettiğince hile yapma" (المکرهما استطعت لا تاته) beytinde birinci mısra "hile" anlamındaki "mekr" ile "ne zaman" anlamındaki "mehmâ"nın ilk yarısı olan "meh" in (مه) birleşmesinden oluşan "el-mekrûme" (المکرمة) ve ikinci mısra "iyilik ve kerem" anlamındaki "el-mekrûme" (المکرمة) arasındaki benzerlik gibi. Farsça'da "kadehe eğilme, yönelme" anlamına gelen "meyl-i câm" (ميل جام) tamlamasındaki ilk kelimenin son harfi "li" (ل) ile "câm" kelimesi birleştirilince "gem" anlamında "li-câm" (لجام) kelimesi ortaya çıkar ki bu da cinâs-ı mefrûa örnek gösterilir.

Cinâs-ı tām, cinası meydana getiren kelimelerin isim veya fiil oluşuna göre de ikiye ayrılır. Kelimelerin her ikisinin isim veya fiil olmasıyla yapılan cinasa "cinâs-ı mümâsil" denir. Fuzûlî'nin, "Gerçi ey dil yâr için yüz verdi yüz mihnet sana" mısraında "yüz" kelimelerinin ikisi de isimdir. "Abbas, savaş şiddetlenince aslanların bile kendisinden korkup kaçtığı bir aslandır. Fazl ihsan (fazl), Rebî de bahar yağmuru (rebî) gibidir." (عباس عباس اذ احتدم) (الوغى / والفضل فضل والربيع ربيع) beytinde de Abbas, Fazl ve Rebî kelimeleri isimdir. İzzet Molla'nın, "Dest-i kütâhımızı etmiş Allah resâ / Menba-i lutfunu yoksa elimizle kaparız // Bize versin mi Hudâ âb-ı hayâtı tevfiğ / Hızr'ı bulsak reh-i zulmette külâhın kaparız" dörtlüğünde "kaparız" fiillerinden birincisi "tıkamak", ikincisi "almak, yakala-

mak" anlamındadır. "Kiyametın kopacağı gün günahkârlar çok kısa bir süre kalacaklarına yemin ederler" (ويوم تقوم الساعة) يقسم المجرمون مالئوا غير ساعة [er-Rûm 30/55] âyetinde birinci "sâat" "kiyamet günü", ikincisi "kısa zaman parçası" anlamında olup ikisi de isimdir. Farsça'da biri "ağız, damak", diğeri "murad, maksat" anlamına gelen iki "kâm" (کام) kelimesi de bu türe örnek olarak verilebilir.

Benzer kelimelerden birinin isim, diğeri fiil olması halinde meydana gelen cinasa "cinâs-ı müstevfâ" denir. Sünbülzâde Vehbî'nin yukarıda örnek olarak verilen mısraındaki "yaz" kelimeleri böyledir. Ayrıca İbn Künâse'nin oğlunun ölümü münasebetiyle söylediği mersiye-nin, "Yaşasın diye ona Yahyâ adını verdim de Allah'ın emri karşısında ölümden kurtulmaya hiçbir çare yoktur" (سميتيه / يحييا ليحيى ولم يكن / إلى رد امر الله فيه سبيل) beytinde geçen "yahyâ" kelimelerinden birincisi özel isim, ikincisi fiil olup buna örnek teşkil ederler.

Cinâs-ı Gayr-i Tām. Cinâs-ı tâmdaki dört benzerlikten (vücûh-i erbaa) birinin noksan olması ile meydana gelen cinastır. Bu noksanlık veya kelimeler arasındaki farklılık Farsça'da "derd" (درد) (dert), "gerd" (گرد) (dörd), "dûrd" (درد) (şarap tortusu) ve "düzd" (دزد) (hırsız) örneklerinde olduğu gibi harflerin türlerinde olursa buna "cinâs-ı lâhiğ" denir. Cinâs-ı lâhiğ da noksanlık veya farklılığın kelimenin başında, ortasında veya sonunda olmasına göre üçe ayrılır. Kâmil Paşa'nın, "Pederinizin tarîk-i edeb ve terbiyesine sâlik ve hevâ vü hevese galebe ile nefsinize mâlik olmalısınız" cümlesindeki "sâlik" ile "mâlik" ve "Şüphesiz nankörlüğüne kendisi de şahittir ve insan mal sevgisine aşırı derecede düşkündür" (إنه على / ذلك لشديد وإنه لحب الخير لشديد) [el-Âdiyât 100/7-8] meâlindeki âyetlerde "şehîd" ile "şedîd" kelimeleri arasındaki benzerlik ve farklılık bunlara örnek teşkil eder.

Farklılığı harflerin sayısından kaynaklanan cinaslar "cinâs-ı nâkis" adını alır. Burada da farklılık başta, ortada ve sonunda olabilmektedir. Bâkî'nin, "Sinesin etse kaçan kân-ı maârif ârif / Kılca her harfe nazar bir nice ma'nâ görünür" beytindeki "maârif" ile "ârif" kelimeleridir; "Durumun aynen devamı imkânsızdır" (دوام الحال من الحال) sözündeki "hâl" ile "muhâl"; "Ve bacak bacağı dolaşır. İşte o gün sevkedilecek yer sadece rabbinin huzurudur" (والتفت الساق بالساق إلى ربك) [el-Kıyâme 75/29-30] âyetindeki "sâk" ile "mesâk" kelimeleri arasındaki benzerlik ve farklılık buna örnektir.

CİNAS

Farsça'da, "Ey belâyı seçen ve elinin sırtını ısırın" (ای بلا گزیده و پشت دست گزیده) sözündeki "güzide" ve "gezide" bunun için örnek olarak verilir. Ayrıca "gil" (گل) "gül" (گل çiçek), "derd" (درد), "dürd" (درد) misallerinde olduğu gibi yazılışları aynı, okunuşları farklı kelimeler de cinâs-ı nâ-kısa örnek gösterilir.

Cinası meydana getiren kelimeler arasındaki farklılık hareke ve sükûn dolayısıyla olursa buna "cinâs-ı muharref" denir. Sünbülzâde Vehbî'nin, "Büse-i nukli-i lebi bezme edip nakl-i nevâl" mısraındaki "nukl" ve "nakl" kelimelerinde hareke farkı; "Allahım! Beni güzel yarattığın gibi ahlakımı da güzelleştir" (اللهم كما حسنت الخلق فحسن خلقی) hadisinde "halk" (خلق) ile "huluk" (خلق) arasında ise hareke ve sükûn farkı vardır.

Cinaslı kelimelerde harflerin sıralanışında bir fark olursa "cinâs-ı kalb" meydana gelir. Sürûfî-yi Kadîm'in, "Mûr gibi emrine kulmuş itâat halk-ı Rûm" mısraındaki "mûr" (karınca) ile "Rûm" (Anadolu) kelimeleri arasında bu tür bir cinas vardır. "Kılıcında dostlar için fetih, okunda düşmanlar için ölüm vardır" (حسامك فيه / ورمحك فيه للاعداء. حتف) beytinde de "feth" (فتح) ile "hatf" (حتف) arasında cinâs-ı kalb mevcuttur.

Cinası meydana getiren kelimeler arasındaki farklılık harflerin noktalarından kaynaklanıyorsa bu nevi cinasa "cinâs-ı hattî" denir. Buna "cinâs-ı musahhaf" veya "cinâs-ı tashîf" adı da verilir. "Şeb-i târîk" (شب تاریک) ve "râh-ı bârîk" (راه باریک) tamlamalarındaki "târîk" ile "bârîk" kelimeleri buna örnektir. Nefî'nin, "Bize Tâhir Efendi kelb demiş / İltifâtı bu sözde zâhirdir / Mâlikî mezhebim benim zîrâ / İ'tikâdimca kelb Tâhirdir" dörtlüğünde "zâhir" (ظاهر) ile "Tâhir" (طاهر) kelimelerinin arasında sadece nokta farkı vardır. Aynı şekilde, "Üstünlüğün seni şımarttı" (غرک عزك) sözündeki "garr" ve "izz" kelimeleri arasındaki fark da ilk ve son harflerinin noktali ve noktasız olmasından ibarettir.

Cinasın başka türleri olduğu gibi cinas grubuna giren iştikâk, müzdevic, reddü'l-acûz ale's-sadr, ihâm, müşâkele, akis, şibhü'l-iştikâk vb. birtakım söz sanatları da vardır.

Bunlardan başka belâgat kitaplarında "cinâs-ı lafzî" ve "cinâs-ı ma'nevî" ayrımı yapılır. Bu ayrım Recâizâde Mahmud Ekrem'den itibaren Türkçe belâgat kitaplarına girmiştir (bk. *Ta'lim-i Edebiyyât*, s. 340). Bu anlayışa göre yukarıda verilen örnekler cinâs-ı lafzî grubuna gir-

mektedir. Cinâs-ı ma'nevî ise "cinâs-ı izmâr" ve "cinâs-ı işâret" olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Ancak Türkçe edebiyat kitaplarında cinâs-ı ma'nevî istihdâm, tevriye ve mugâlaata-i ma'nevîye ile karıştırılmakta ve Recâizâde'den beri tartışma konusu olmaktadır.

Cinas bilhassa mizahî konularda okuyucunun hoşuna giden bir sanat olup divan ve halk edebiyatlarında geniş ilgi görmüştür. Çok orijinal örnekleri bulunduğu gibi sanat kaygısıyla yapılmış cinaslar da vardır. Ayrıca eski şairlerin Arapça ve Farsça kelimeleri çokça kullanması cinasın sınırlarını genişletmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, "cinâs" md.; İbn Reşik el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. Muhammed Karkazân), Beyrut 1408/1988, I, 545-565; Abdülkâhir el-Cürçânî, *Esrârü'l-belâga* (nşr. H. Ritter), İstanbul 1954, s. 5-19; Ebû Ya'kûb Sekkâkî, *el-İzâh fî 'ulûmî'l-belâga* (nşr. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî) [baskı yeri yok] 1400/1980, s. 535-542; Reşidüddin Vatvâ, *Hadâ'îku's-sihr fî dekkâ'îki's-şî'r* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran 1362 hş., s. 5-12; Tîbî, *et-Tibyân fî 'ilmî'l-me'ânî ve'l-bed' ve'l-beyân* (nşr. Hâdî Atıyye), Beyrut 1407/1987, s. 480-487; Abdünnâfî İffet, *en-Nef'u'l-muavvel*, İstanbul 1290, II, 194-201; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 340; Diyarbekirli Said Paşa, *Mizânü'l-edeb*, İstanbul 1305, s. 365; Muallim Nâcî, *İstîlâhât-i Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 241-248; Mehmed Rifat, *Mecâmiu'l-edeb IV: İlm-i Bedî*, İstanbul 1308, s. 300-311; Mehmed Tâhir, *Tercüme-i Mizânü'l-edeb*, İstanbul 1257, s. 306-307; Ahmed Hamdî, *Teshîlül-arûz ve'l-kavâif ve'l-bedâ'iy*, İstanbul 1289, s. 8-18; Ali Cemâleddin, *Arûz-i Türkî*, İstanbul 1291, s. 121-124; M. İzzet b. Ahmed [Babanzâde], *Def'u'l-mesâlib fî edebî's-şâir ve'l-kâtib*, İstanbul 1325, s. 41-48; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lügatı* (İstanbul 1937), İstanbul 1973, s. 31-32; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, Kahire 1383/1963, s. 396-403; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *'Ulûmü'l-belâga*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kalem), s. 330-334; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri I: Belâgat*, Ankara 1980, s. 307-326; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 467-481; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalahâtü'l-belâguyye ve te'tavvürühâ*, Bağdad 1406/1986, I, 51-109, 414-423; "Cinas", *TA*, XI, 11; "Cinâs", *İA*, III, 193; "Cinas", *TDEA*, II, 73-74.

HULÛSİ KILIÇ — KÂZİM YETİŞ

CİNAYET

(الجناية)

Genel olarak mala ve bedene yönelik hukuka aykırı fiiller, özellikle de adam öldürme anlamında kullanılan fıkıh terimi.

Sözlükte "günah işlemek; işlenen günah ve suç" anlamlarına gelen cinayet, fıkıh terimi olarak mala ve cana yönelik hukuka aykırı fiilleri ifade eder. Bu an-

lamda hayvanların mala ve cana verdikleri zararlar fıkıh kitaplarında "cinâyâtü'l-hayevânât", umuma ait yollara bırakılan eşya ve benzeri şeylerden meydana gelen zararlar da "cinâyâtü'l-cemâdât" başlığı altında ele alınmaktadır. Ayrıca insanların doğrudan veya dolaylı hareketleriyle mala yönelik haksız fiillerine cinayet denilmekteyse de bunlar daha çok türüne göre *gasp** veya *itlâf** terimleriyle ifade edilmektedir. En dar anlamıyla cinayet, adam öldürme ve müessir fiil karşılığında kullanılır. Böyle bir fiilde bulunan kimseye *câni*, bu fiile mâruz kalana da *mecciyûn aleyh* denir. Şâfiî ve Hanbelî hukukçuları insana yönelik katil ve müessir fiiller için *cirâh** terimini kullanmaktadırlar. Fıkıhta ayrıca kişinin ihramda iken dikişli elbise giymek, koku sürünmek, kıl koparmak gibi yasak fiilleri işlemesine de cinayet denir. Cinayet kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmemekteyse de hadislerde terim anlamında kullanılmıştır (meselâ bk. *Müşned*, III, 89; Ebû Dâvûd, "Diyât", 25; Nesâî, "Taḥrîm", 29).

İslâm hukukçuları şahsa yönelik cinayeti adam öldürme (cinâyet ale'n-nefs), müessir fiiller (cinâyet alâ mâ düne'n-nefs) ve anne karındaki çocuğa yönelik ve onun ölümüyle sonuçlanan cinayetler olmak üzere üçe ayırır. Adam öldürme de kendi içinde Hanefîler'e göre amd, şibh-i amd, hata, hata mecrasında câri ve tesebbüb olmak üzere beşe, onların dışındaki hukukçulara göre ise amd, şibh-i amd ve hata olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kasden adam öldürme esas itibarıyla kısas, kasıt olmadan adam öldürme de diyetle cezalandırılır. Kasıt olmadan adam öldürmede diyetin uygulanmadığı durumlarda veya diyetle ilâve olarak ta'zîr cezasının uygulanması da söz konusu olmaktadır (bk. KATİL).

İslâm hukukçuları müessir fiilleri "kişinin uzuvlarına yönelik yasak fiiller" diye tarif etmektedirler. Müessir fiiller amd veya hata ile vuku bulan fiiller olmak üzere ikiye ayrılır. Bu taksim Hanefîler ve bir kısım Hanbelîler'e göredir. Amden olan müessir fiilin cezası uzuvda kısastır. Kısas cezasının uygulanabilmesi için fiilin kasden yapılmış olması, hukuka aykırı bulunması, müessir fiile mâruz kalan ile fâil arasında din, cinsiyet ve sayı bakımından denkliğin bulunması, kısas yapılacak uzuv ile müessir fiile konu olan uzuv arasında eşitliğin mevcut olması ve kısas uygulamasının kasdı aşan bir sonuç doğurma ihtimalinin bulunmaması